

- Школа «Языки русской культуры», 1997. – 600 с.
11. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1. – 784 с.
 12. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 2. – 784 с.
 13. Энциклопедия символов, знаков, эмблем / Авт.-сост. В. Андреева и др. – М.: Астрель, 2001.– 576 с.

Н. Д. Іванова, М. М. Мітєва

СОМАТИЧНА ЛЕКСИКА У «КОБЗАРІ» Т. ШЕВЧЕНКА

Соматична лексика – одна з найдавніших універсальних лексичних груп, а також актуальний об'єкт дослідження для тих лінгвістів, котрі виділяють цей пласт лексики зазвичай першим у лексико-тематичній системі будь-якої мови. Причиною постійної уваги до соматизмів є той факт, що процес усвідомлення себе й визначення як особи людина почала з відчуттів, що виникають безпосередньо через органи чуття і частини власного тіла. У зв'язку з цим з'являються і нові праці, й інноваційні підходи до вивчення соматичної лексики. Це підтверджують, зокрема, дослідження Н. Арутюнової, Ю. Апресяна, А. Вежбицької, О. Кочеваткіна, О. Старих та ін.

Попри значну кількість праць, присвячених найменуванням частин тіла, деякі проблеми ще не одержали належного висвітлення: недостатньо вивчено системний характер таких лексем і місце їх об'єднання у лексико-семантичній системі мови, не завершено дискусію щодо складу соматизмів тощо.

Людське тіло – сфера дійсності, що присутня в житті будь-якого носія мови, але сприймають і оцінюють частини тіла носії різних мов по-різному, чим пояснюється актуальність нашої роботи.

Метою пропонованої статті є виявлення складу та специфіки тематичної групи соматизмів у «Кобзарі» Т. Шевченка.

Назви частин тіла – давній пласт лексики, що безпосередньо пов'язаний з функціонально-плотськими сторонами людського буття. Така лексика називається соматичною, тобто позначає частини тіла людини та прояви його організму; ця група належить до основного словникового фонду мови.

Соматична лексика, яку використав у «Кобзарі» Т. Шевченко, засвідчує конденсацію у довершеній поетичній формі уявлення людини про себе та власне тіло, дає змогу відтворити формування концептів національно-мовної картини світу.

Дібрана нами соматична лексика згрупована за розрядами. Розглянемо приклади.

І. Ангїонїмічна лексика – найчастотніша серед зафіксованої у нашій вибірці. Номени цієї групи слугують для найменування кровоносної системи людського організму. Ця лексико-тематична група становить нечисленну частку в системі соматичної лексики багатьох мов, проте в «Кобзарі» Т. Шевченка вона доволі частотна й представлена здебільшого лексемою *серце* та похідними від неї формами, всього 210 одиниць, наприклад: «Ну що б, здавалося, слова [...] / Слова та голос – більш нічого. / А серце б'ється – ожива, /

Як їх почує!..» [6, с. 94]; «Мій боже милий, / Даруй словам святую силу – / Людськеє серце пробивать, / Людськії сльози проливать, / Щоб милость душу осінила» [6, с. 303]; «Неначе наш Дніпро широкий, / Слова його лились, текли / І в серце падали глибоко!» [6, с. 109]; «В неволі, в самоті немає, / Нема з ким серце поєднать» [6, с. 159].

II. Сомонімічна лексика – це друга за кількістю одиниць група серед дібраних нами; вона включає:

1) назви верхніх кінцівок – усього 111 одиниць: «І добре роблять, що кують / На руки добрії кайдани / Та чарки в руки не дають» [6, с. 201]; «Бо вже не здужав, сину, встать, / Руки на ворога піднять!» [6, с. 224]; «Людей неприязних благаєш / І Христа ради простягаєш / Коло зачинених дверей / Старії руки» [6, с. 228];

2) найменування голови та її частин – усього 88 одиниць, як-от: *голова, зуб, язик, борода, губи*. Розглянемо приклади: «Робочим головам, рукам / На сій окраденій землі / Свою ти силу ниспошли» [6, с. 337]; «Поникли голови козачі, / Неначе стоптана трава. / Украйна плаче, стогне-плаче! / За головою голова / Додолу пада» [6, с. 48]; «І кивають, сміючися, / На нас головами; / І всякий день перед нами – / Сид наш перед нами» [5, с. 358];

3) назви нижніх кінцівок – усього 25 одиниць: «Вона ж не спала, не журилась, / Сиділа, ноги устромила / В гарячий попіл» [6, с. 265]; «Пішов я, брате, зароблять. / І де вже ноги не носили?» [6, с. 21];

4) назви шії і тулуба людини, всього 12 одиниць: *тіло, шия*. Наприклад: «Запродав душу, / І душу, і тіло; / Тіло катові, а душу!.. / О боже мій милий!» [6, с. 234]; «Біле тіло вовки з'їли, – / Така його доля» [5, с. 71].

III. Сенсонімічна лексика, яка репрезентує сенсорні органи (назви органів слуху, назви органів нюху і органів смаку та назви органів зору), представлена лексемою *очі*:

«За що ж ти караєш її, молоду? / За те, що так щиро вона полюбила / Козацькії очі?.. Прости сироту!» [5, с. 71]; «Пішов козак світ за очі; / Грає синє море, / Грає серце козацькеє» [5, с. 79]; «Нащо мені чорні брови, / Нащо карі очі, / Нащо літа молодії, Веселі дівочі?» [5, с. 84]; «Очі плачуть, чорні брови / Од вітру линияють. / Серце в'яне, нудить світом, / Як пташка без волі» [5, с. 84].

IV. Лексика, що позначає хвороби, недуги і прояви людського організму, репрезентована поодинокими прикладами:

«І на тілі, На княжім білім, помарнілім, Омियो кров суху, отру Глибокії, тяжкії рани...» [6, с. 342].

V. Спланхнонімічна лексика – це тематична група, представлена лише двома групами лексем: назви внутрішніх органів в цілому, назви дихальних органів, але вона взагалі відсутня у «Кобзарі» Т. Шевченка.

Терміни *сомонімічна, сплахнонімічна, ангіонімічна, остеонімічна, сенсонімічна* лексика належать О. Кочеваткіну. У своєму дослідженні всю соматичну лексику він розподілив на ці групи залежно від характеру об'єкта номінації [3].

Отже, тематична класифікація досліджуваної соматичної лексики на

матеріалі «Кобзаря» Т. Шевченка включає три розряди назв: загальні позначення тіла / частин людського тіла і назви; найменування внутрішніх органів, які забезпечують життєздатність і життєдіяльність людського організму; назви матерії (субстанції) тіла людини та його органів.

Соматична лексика у «Кобзарі» Т. Шевченка має переважно пряме значення, хоча трапляються переносні значення – метафоричні або метонімічні. Найбільш частотною лексемою, як бачимо, є *серце* з такою семантикою: орган людини як символ зосередження почуттів, настроїв, переживань тощо; виступає концептом, що містить емоції та почуття і є традиційним для українських народних пісень:

Серце в'яне, нудить світом,
Як пташка без волі.
Нащо ж мені краса моя,
Коли нема долі?
Ні з ким говорити;
Нема кому розпитати,
Чого плачуть **очі** [5, с. 85].

У багатьох характеристиках, оскільки передовсім мається на увазі функція відповідного органу у внутрішньому житті людини, нематеріальна душа подібна до такого матеріального органу, як серце. Шевченкова поетична картина світу фіксує зв'язок між поняттями *серце* та *очі*, оскільки *очі* – найдавніша міфологема, яка характеризує не лише фізичні, а й духовні здібності людини до досягнення явищ [2].

Для української культури й мови щодо *серця* домінують уявлення про цінність, вразливість та особливу важливість цього органу, призначеного бути відповідальним як за життя людини в цілому, так і за її емоційне та духовне наповнення, характер і навіть вдачу [1]. Цікавим у цьому плані видається формування саме концепту *серце* на матеріалі «Кобзаря» Т. Шевченка: українська етнічна модель особистості ґрунтується на протиставленні *тіла* як матеріального компонента *серцю* як морально-емоційному ядру людини, що засвідчує дібраний матеріал:

Нема кому розказати,
Чого **серце** хоче,
Чого **серце**, як голубка,
День і ніч воркує;
Ніхто його не питає,
Не знає, не чує.
Плач же, **серце**, плачте, **очі**,
Поки не заснули [5, с. 85].

Можемо стверджувати, що поняття *серце* належить до тих концептів у віршах Т. Шевченка, які становлять ядро концептуальної картини світу українців. Тут поєднано сакральну й не сакральну частини, тому поет подає його як релігійний символ, орган спілкування з Богом, прямого шляху до нього:

Щоб люде не чули, бо то Боже слово,

То **серце** по волі з Богом розмовля,
 То **серце** щебече Господною славу,
 А думка край світа на хмарі гуля [5, с. 111].

Серце у «Кобзарі» Т. Шевченка – джерело внутрішнього зору, що допомагає побачити, відчутти те, що недосяжне в процесі візуального контакту з довкіллям, а може бути осягнене людиною лише через царину внутрішніх почуттів, наприклад:

Нащо батько, мати, високі палати,
 Коли нема серця з серцем розмовлять?
 Сирота Ярема – сирота багатий,
 Бо є з ким заплакати, є з ким заспівать:
 Єсть карії очі – як зіроньки сяють,
 Білі рученята – мліють-обнімають,
 Єсть серце єдине, серденько дівоче,
 Що плаче, сміється, і мре, й оживає [5, с. 136].

Серце не тільки символічний осередок переживань – любові співчуття, чуйності, радості чи горя у «Кобзарі», як-от:

Кого ти без мови, без слова навчила
Очима, душею, **серцем** розмовлять.
 З ким ти усміхалась, плакала, журилась
 Кому ти любила Петруся співать» [5, с. 159].

Серце у «Кобзарі» Т. Шевченка також джерело душевного просвітління, істини, інтелекту, порівняймо:

Якусь тяжку недоленьку
 Віщує козаче.
 Чує **серце**, та не скаже,
 Яке лихо буде [5, с. 159].

Усього на матеріалі «Кобзаря» Т. Шевченка дібрано 13 лексем на позначення соматичної лексики, частотність становить 556 слововживань; із них лексема *серце* нараховує 210 слововживань, що майже вдвічі більше від слововжитку номена *руки*.

Кількість слововживань соматичної лексики у «Кобзарі» Т. Г. Шевченка подаємо в таблиці:

№ п/п	Лексеми	Кількість слововживань
1.	Серце	210
2.	Руки	111
3.	Очі	88
4.	Голова	75
5.	Ноги	25

6.	Брови	21
7.	Тіло	10
8.	Зуб	8
9.	Язик	3
10.	Шия	2
11.	Борода	1
12.	Губи	1
13.	Рани	1
Всього	13	556

Отже, досліджена тематична група соматизмів є семантично багатою в плані виражальних можливостей. Вона суттєво розширює уявлення про психологію українського народу. Саме тому є перспективним подальше вивчення соматичної лексики на матеріалі художніх творів українських письменників.

Список використаних джерел

1. Головенко К. В. Концепти «ДОЛЯ», «ВОЛЯ», «СЕРЦЕ» в українській мовній картині світу та їх віддзеркалення в англomовному світосприйнятті // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир: ЖДУ ім. І. Франка, 2007. – С. 189-192.
2. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета. – К.: Радянський письменник, 1991. – 212 с.
3. Кочеваткин А. М. Соматическая лексика эрзянского языка: Учебное пособие. – Саранск: Красный октябрь, 2001. – 200 с.
4. Франко І. Я. Зібрання творів: В 50-ти т. – К.: Наукова думка, 1983. – Т. 39. – 703 с.
5. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 1: Поезія 1837-1847. – 784 с.
6. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 2: Поезія 1847-1861. – 784 с.

С. С. Кіраль

ТАРАС ШЕВЧЕНКО НА СТОРІНКАХ СПОГАДІВ ШІСТДЕСЯТНИКІВ

Драма екзистенційного вибору між чужим і своїм, між двома культурами в собі самому, коли одна із них тлумить іншу, супроводжувала, на жаль, багатьох українців. Згадаймо М. Гоголя, Є. Гребінку, М. Костомарова та ін., для яких Петербург був тим містом, у якому вони несли страшний тягар роздвоєння душі. Як слушно зауважує Оксана Забужко, в «горнилі цієї драми відбувалося